

Excavacions arqueològiques a la Torre del Prospinal (Pina de Montalgrao, Alt Palància, Castelló). La campanya del 2001

Miquel Cura Morera[†]
Ferran Falomir Granell *

Resumen

Se presentan los resultados de la última campaña de excavación realizada en el asentamiento de la Torre del Prospinal (Pina de Montalgrao, Alt Palància, Castelló) en el año 2001. El sector excavado nos ha permitido conocer diversas estructuras situadas alrededor de la torre. La excavación de este sector habitacional ha reforzado la hipótesis, por la cual, la torre, no se trataría de una estructura aislada. Nos hallamos ante varias edificaciones construidas en los inicios del siglo III aC, y que se dejan de ocupar, para no volver a ser utilizadas, a mediados del siglo II aC.

Riassunto

Nel seguente articolo si presentano i risultati dell'ultima campagna di scavo, effettuata nell'anno 2001, nell'insediamento di la "Torre del Prospinal" (Pina de Montalgrao, Alt Palància, Castelló). Il settore scavato ha permesso di conoscere le varie strutture situate intorno alla torre. Lo scavo di questo settore ha rinforzato l'ipotesi che la torre non sarebbe una struttura isolata. Ci si trova, infatti, alla presenza di vari edifici costruiti al principio del III secolo aC e che furono utilizzati fino alla metà del II secolo aC.

INTRODUCCIÓ

Les excavacions que es van iniciar l'any 1999 per part del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques de la Diputació de Castelló a l'assentament de la Torre del Prospinal (coneguda en la bibliografia també com a Hoya Huguet 2) formen part d'un projecte d'estudi de les pautes de poblament i ocupació del territori a l'altiplà de Barracas-Pina durant l'època ibèrica. Té com a objectiu final la comprensió global d'aquesta dinàmica en tota la comarca de l'Alt Palància; al mateix temps que es pretenia revalorar tot el conjunt monumental, bastant nombrós, del terme municipal de Pina de Montalgrao.

Aquesta torre és un dels millors exponents a l'Alt Palància d'un tipus d'estructura defensiva que es defineix per la seva planta quadrangular, cons-

truïda en sec amb blocs de pedra calcària irregular però treballada i que esta present en tot l'àmbit de la cultura ibèrica i més concretament en àrees pròximes ben estudiades com el Camp del Túria (Díes, 1991).

Les intervencions portades a terme durant les campanyes de 1999 i del 2000, es van centrar principalment a l'excavació dels entorns de la torre, no havent-se per tant encara excavat el seu interior (Lam. I, 1). L'excavació en extensió d'uns 200 metres quadrats va donar com a resultat la localització d'un mur d'aparell regular de 0,80 metres de grossària que discorria al voltant de la torre a una distància de dos metres. Aquest mur no faria tan sols una funció de contrafort, degudament reomplert de terra i pedres la distància que el separa de la torre, sinó que també compliria les funcions poliorcètiques de camisa o falsabraga, defenses comple-

[†]* Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques de la Diputació de Castelló. Diputació de Castelló. Complex Penyeta Roja. Apartat de correus 316. E-12080. Castelló de la Plana. <arqueologia@dipcas.es>

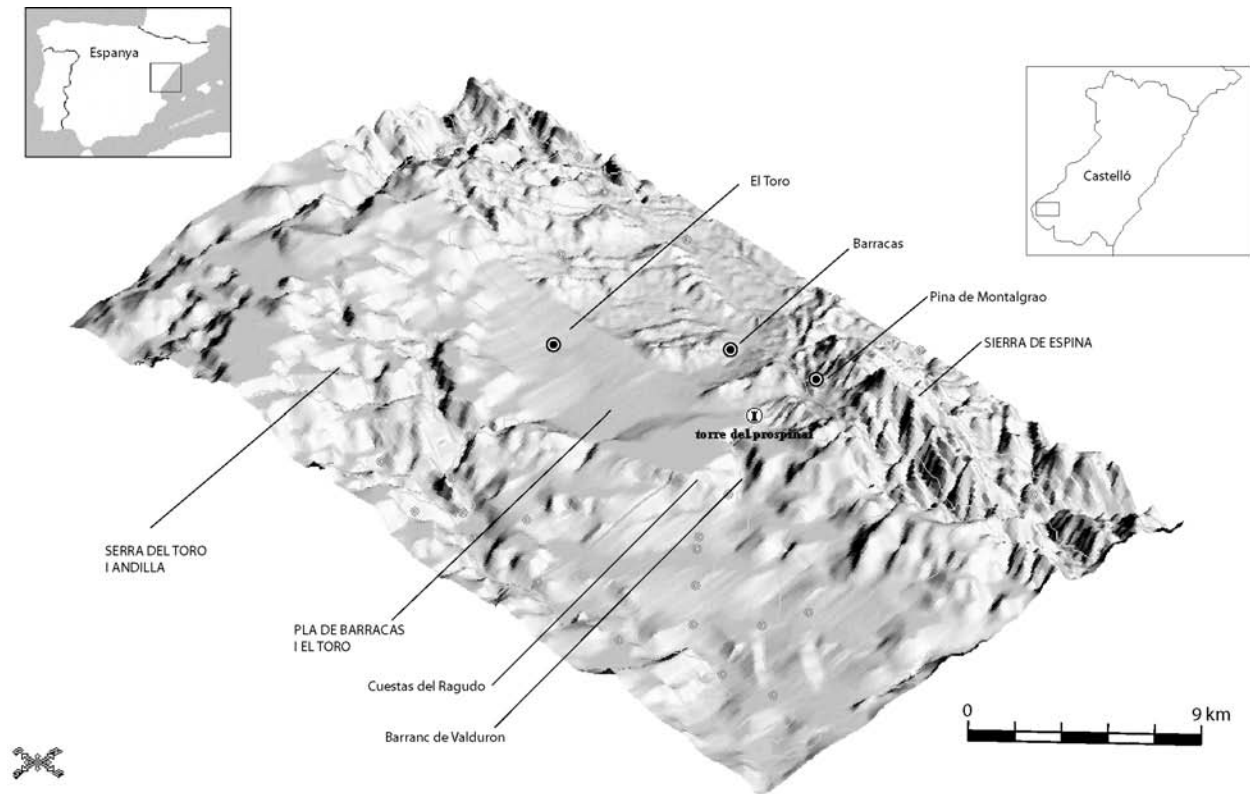

Figura 1. Situació geogràfica de la Torre del Prospinal.

mentaries que ja Filó de Bizanci (finals del segle II aC) recomanava construir (Cura, Falomir, 1991).

CONTEXT GEOGRÀFIC I TOPOGRÀFIC DEL CONJUNT

La Torre del Prospinal està situada en la Hoya Huguet, altiplà de Barracas, al sud del terme municipal de Pina de Montalgrao, en una contrada coneguda com Los Castillicos. Correspon en el full 639(3-1, El Ragudo) de l'Institut Cartogràfic Valencià 1:10.000 a les coordenades $x=699668.513$ i $y=4430388.043$ i a una altitud aproximada sobre el nivell del mar de 1022 metres. Pertany a la comarca castellonenca de l'Alt Palància, al sud de la província i definida per les conques alta i mitja del riu Palància. Aquesta comarca està condicionada per uns límits geogràfics que van des dels últims estreps del sistema Ibèric fins l'altiplà turolenc; concretament queda emmarcada al nord-est per les serres del Toro i Andilla, estreps de la serra de Javalambre que en unió amb l'altiplà de Barracas (amb una altura mitja de 1000 a 1050 metres sobre el nivell del

mar) marquen els límits de la divisió natural amb les terres aragoneses de Terol. Mentre que al nord-est i est les serres de Pina (1405 metres) i Espadà marquen la divisòria d'aigües amb la vall del riu Millars. Al sud-oest la serra Calderona ho fa respecta la vall del Túria. D'ací que la comarca quedaria tan sols oberta pel sud-est, on un conjunt de petits relleus determinen la zona de transició vers la comarca del Camp de Sagunt.

La subcomarca de l'altiplà de Barracas és morfològicament diferent a la resta de la comarca per la seva major altitud i per la generalització d'un paisatge de suaus ondulacions del terreny on predomina l'agricultura cerealística i la ramaderia extensiva. Queda delimitada per la serra del Toro i Andilla al nord-est i al nord per la serra de Pina (que la separa del curs del Millars). Les costes del Ragudo i el barranc de Valduron fan de límit a l'extrem meridional del Pla de Barracas, que és la Hoya Huguet. Aquesta forma, de fet, una unitat amb les terres de l'altiplà turolenc, constituint un territori individualitzat geogràficament i on es situa l'assentament que ací estudiem (Fig.1).

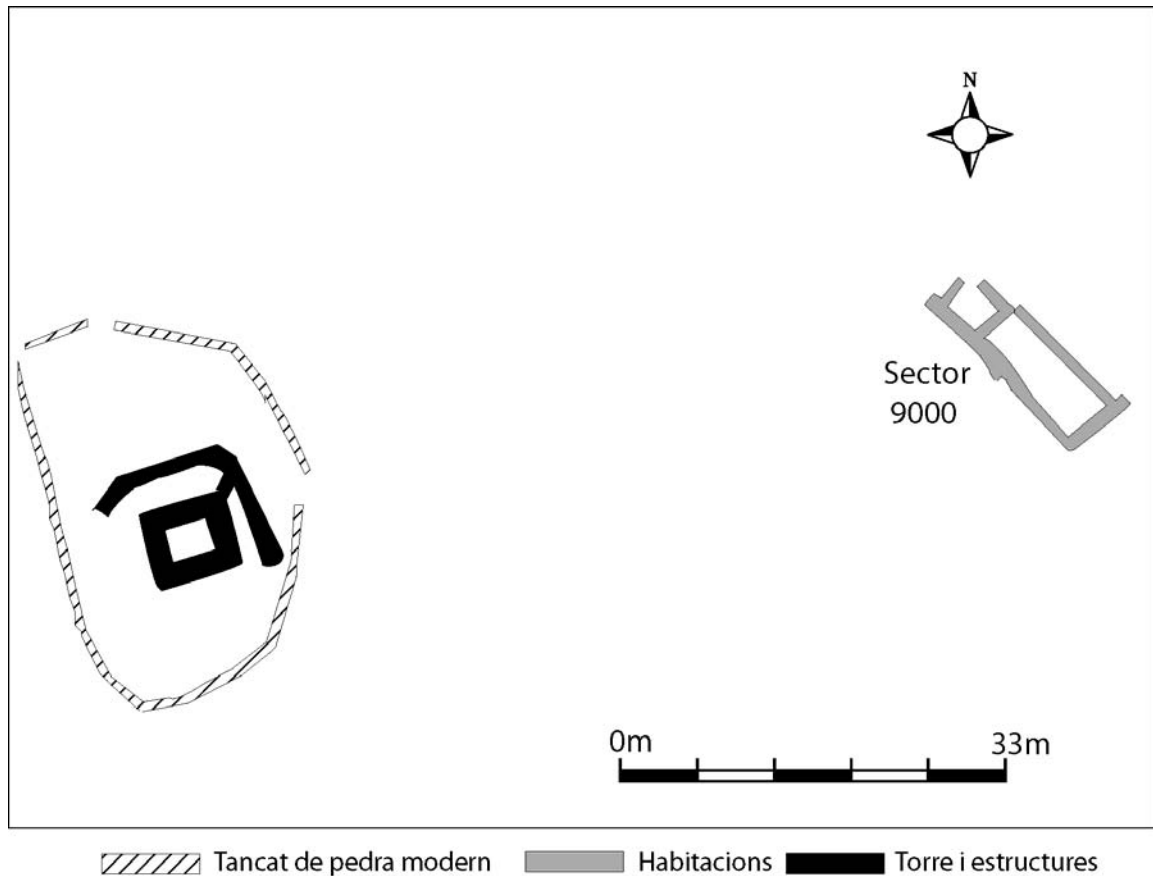

Figura 3. Planimetria dels sectors excavats.

La Cañada, entrant en terres aragoneses. Els poblats del Castillo de Pina (Palomar, 1995), Cerrico Redondo i Cerro de la Moneda; així com la troballa de la làpida romana de la Masia de los Canónigos (Vicent, Arasa, 1987; Carbonell, Borja, Pérez, 1990; Arasa, 1992; Járrega 1998; 2000) avalen la seva existència.

-La segona via s'origina al damunt de l'anterior, però accedint a l'altiplà directament al Castellar de Ragudo, desenrotllant-se una forta concentració poblacional en la zona anomenada Hoya Huguet, on destaquen diverses construccions turriformes de caràcter militar: la que nosaltres estudiem i la Torre 2, situada a uns escassos 200 metres de la primera i d'adscripció ibèrica (Gusi, Díaz, Oliver, 1991; Járrega, 1996; 1998; 2000). Prop d'aquest conjunt trobem els assentaments romans de la Hoya Huguet i los Villares (Járrega, 1998; 2000). Aquesta via es desplaçaria vorejant el Monte Limbo per l'oest, dirigint-se cap al nucli actual de Barracas, on existeixen les restes de l'ermita de Nuestra Señora de Vallada on es troben restes d'una vil·la romana (Járrega, 1998; 2000). En el mateix Monte Limbo també apa-

reixen restes d'un possible assentament ibèric (Gusi, Díaz, Oliver, 1991).

-No hem de descartar la possibilitat d'accés des de la vall del Millars per la serra de Pina, com pareixen indicar l'assentament inèdit (on s'han recuperat en superfície diversos fragments de ceràmica a torn ibèrica) de La Rochuela, que domina un pas entre aquesta línia muntanyosa cap al pla de Pina, i situat prop de la Cueva Cerdaña, ocupada al menys des d'un moment indeterminat del bronze (Gil Mascarell, 1975) fins la romanització (Arasa, 1992, Járrega, 2000) i on s'ha plantejat que podria haver estat un lloc de culte en època ibèrica (Palomar, Oliver, 1986).

ELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

Passarem a detallar breument els primers resultats sobre l'estratificació, estructures i la seva contextualització, deixant per a una pròxima publicació l'estudi detallat dels materials apareguts, que ací introduïrem.

La topografia del lloc obeeix a una suau elevació del terreny natural al mig del pla de Pina-Barracas, on al damunt de l'aflorament calcari s'assenta una escassa coberta vegetal que ha estat objecte de conreu al menys fins els últims anys de la primera meitat del segle XX. La campanya d'excavacions realitzada a la Torre del Prospinal, es va dur a terme entre els dies 26 de novembre i el 14 de desembre del 2001. El treball de camp va consistir en l'excavació en el sector est a uns 70 metres del monument turriforme (sector 9000), on durant la campanya de 1999 s'havia identificat la presència d'un parament construït per gran blocs lítics d'una llargada de 11,50 metres. Per aquest motiu s'obrí una cala que després de les corresponents ampliacions determina una superfície total de 180 metres quadrats (Fig. 3).

ESTRATIGRAFIA

Pel que fa als estrats (o unitats sedimentaries en la terminologia harrissiana) han estat identificats els següents: un nivell superficial d'uns 20 centímetres de potència que ocupa tota la superfície de la cala (unitat estratigràfica 9001), es el terreny més alterat pels treballs agrícoles. Per sota, uns nivells de terra negra amb una alta presència d'elements orgànics com arrels, que formen el rebliment a l'interior de les dues estructures arquitectòniques identificades, aquets nivells tenen més d'un 50 per cent de contingut de pedres, i les seves gènesis pareixen haver estat la destrucció de les estructures trobades, ja sia degut a l'abandó o erosió, o bé per l'acció antròpica (unitats estratigràfiques 9007 i 9008; Lam. I, 2).

Ja per fi, directament amb contacte amb els afloraments de la roca natural uns estrats de sediment terrós de color rogenc, de caràcter argilós i fortament compactats (unitats estratigràfiques 9004, 9005 i 9006). El número d'artefactes i ecofactes que presenten es més elevat que en els estrats anteriors i les seves gènesis, mes complexes, tan sols podran ser determinades amb precisió després de l'anàlisi en el laboratori de les mostres escollides. Nosaltres, en un primer moment els hem interpretat com la preparació i regularització del terreny natural per establir diferents plans d'ocupació (Làm. II, 1).

Al costat oest de l'estructura B hem localitzat un abocador que no ha estat excavat en totes les seves dimensions (unitat estratigràfica 9003) i que ha donat una abundant quantitat de fragments ceràmics (Làm. II, 2).

ESTRUCTURES

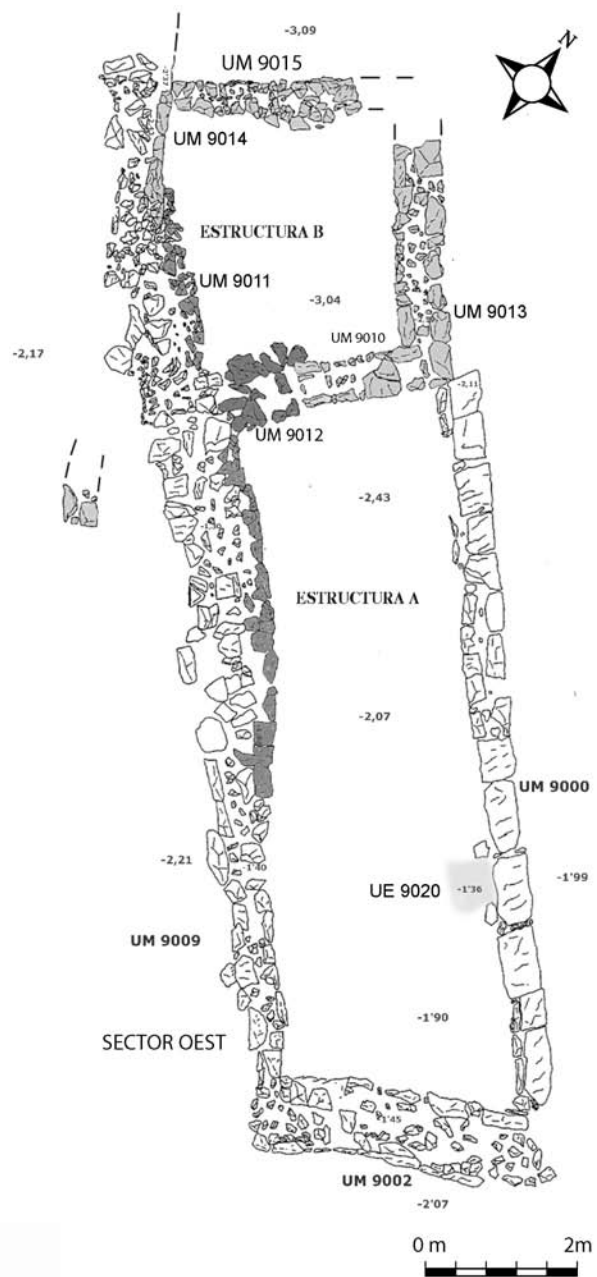

Figura 4. Planta de les estructures excavades al llarg de la campanya.

Les unitats estratigràfiques de tipus murari trobades presenten una homogeneïtat pel que fa a tècniques i materials constructius (Fig. 4). La pedra es l'únic element de construcció documentat. Les estructures es caracteritzen per presentar un únic parament, la part inferior del qual està constituït per al menys una filada de grans pedres (de fins 90 per 50 centímetres) i el seu desenvolupament vertical fet amb pedres de diverses dimensions. Totes les

estructures estan assentades directament sobre el terreny natural, sense observar-se una preparació prèvia del terreny.

Estructura A

Correspon a un edifici de planta rectangular d'11,50 metres de llargada per 3,50 metres d'amplada, constituït a partir de tres paraments: unitat estratigràfica murària 9000 que correspon al parament del costat est, descobert en la campanya de 1999; unitat estratigràfica murària 9002, respon al mur del costat sud, molt irregular i amb una amplada de 1,20 metres; unitat estratigràfica murària 9009 o parament del costat oest, on probablement s'obre una entrada de 1,60 metres d'amplada (Làm. III, 1).

A partir d'aquesta entrada en direcció nord, sota el parament de l'unitat estratigràfica 9009 (Làm. III,2), apareixen les restes d'una paret inferior d'un altra fase (unitat estratigràfica murària 9011), l'abast de la qual no s'ha pogut determinar en aquesta campanya; possiblement sia el sòcol de la unitat estratigràfica murària 9009.

El tancament pel costat nord, queda representat pel mur sud de l'estructura B, que deixava un pas d'un metre que fou tapiat per l'unitat estratigràfica murària 9012.

S'ha identificat, situat per sobre de la regulització del nivell (unitat estratigràfica 9006) restes d'una llar de foc delimitada per dos blocs de pedra (unitat estratigràfica 9020).

Estructura B

Es troba incompleta, ja que a perdut part de l'angle nord-est a conseqüència de les tasques agrícoles: pel costat est el seu parament (unitat estratigràfica murària 9013) té 0,80 metres d'amplada i es conserva solament amb una longitud de tres metres. Probablement continuació d'aquest formant l'angle desaparegut tindriem l'unitat estratigràfica murària 9015, molt deteriorada (Làm. IV, 1)

L'angle sud-est està conformat per les unitats estratigràfiques muràries 9013 i 9010; ja en la finalització d'aquest últim trobem l'entrada originària de l'estructura.

Pel costat oest, el parament es doble, a nivell superior es detecta la continuïtat del mur de la unitat estratigràfica murària 9009, i per sota d'ell el sòcol detectat en l'estructura A (unitat estratigràfica murària 9011). Però previ a aquest dos murs (donat que l'unitat estratigràfica 9011 se li recolza) apareix un altre mur (unitat estratigràfica 9014), indicis d'una altra fase que, donades les limitacions de l'excavació

no hem pogut definir. És aprofitat en el moment de la construcció de les dos estructures.

A sobre de l'angle format pels paraments de les unitats estratigràfiques muràries 9010 i 9013, s'entrega l'unitat estratigràfica murària 9000 de l'estructura A, demostrant que es de construcció posterior a l'estructura B.

SECTOR OEST

En aquest sector al costat oest de les estructures referides anteriorment, no apareixen indicis de construccions, doncs l'aflorament de roca apareix per sota del nivell superficial, junt a l'estructura A (Làm. IV, 2)

No obstant les característiques del terreny varien a partir del costat oest de l'estructura B, iniciant-se un probable desnivell del terreny natural, fet que facilita l'aparició de l'abocador esmentat més amunt.

INTERESTRATS

Durant l'excavació d'aquest sector hem pogut documentar un únic tipus d'interestrats, resultat de la destrucció d'unitats estratigràfiques preexistents: són interestrats horitzontals derivades de l'arrasament (per causes naturals o antròpiques) d'estructures muràries (unitats estratigràfiques 9016, 9017, 9018, 9019, 9021, 9022, 9023, 9024, 9025) i entre aquestes últimes integrariem també l'unitat estratigràfica 9027, possible superfície en sí derivada de l'obertura a l'exterior en el l'unitat estratigràfica 9009.

FASES I CRONOLOGIA

La fase més antiga, encara que no hem pogut precisar el seu abast, vindria representada per l'existència de l'unitat estratigràfica murària 9014; el qual sobrepassa l'abast de la zona excavada. D'aquesta fase no hem pogut localitzar cap estrat relacionat, donat que no s'ha aprofundit en l'estratificació a l'exterior de l'estructura.

A aquest pany se li recolza l'unitat estratigràfica 9015, que juntament amb les unitats estratigràfiques muràries 9013 i 9010 conformarien l'estructura B; aquesta presentaria la seva entrada pel costat sud. Es tracte d'una edificació quadrangular assentada directament sobre l'aflorament de la roca natural. En el pis d'ocupació documentat (unitat estratigràfica 9005) encara que els materials arqueològics són escadussers, s'ha pogut identificar un material ceràmic que es pot englobar al llarg del segle III, tot i advertir que no han aparegut ceràmi-

ques d'importació en cap nivell de regularització del terreny per a la construcció de l'hàbitat. (Fig. 5)

En moment posterior, però no mol allunyat en el temps, es decideix ampliar l'hàbitat, construint-se l'estructura A, on en el parament oest es fonamenta sobre un sòcol. L'edifici més antic s'englobarà en la nova construcció i l'entrada s'habilitarà en el parament oest (unitat estratigràfica murària 9009). En aquest últim espai el terreny també és regularitzat amb un pis de terra argilosa (unitat estratigràfica 9006) similar al de la primera estructura. Una primera anàlisi de la ceràmica apareguda també ens porta a un moment de la seva construcció dins del segle III (Fig. 5)

Ja en un últim moment l'obertura que comunica els dos espais serà tancat amb pedres (unitat estratigràfica murària 9012). Finalment els estrats d'abandó que cobrien l'estructura, encara que sensiblement alterats pels treballs de cultiu ens donen una cronologia de mitjans del segle II aC per al seu desús. Aquesta data ve donada per l'aparició d'un as romà del tipus Janus-proa en el nivell d'abandó de l'estructura A (unitat estratigràfica 9008), que tenint en compte la datació més moderna a la qual s'associa (Vaquerizo, Quesada, Murillo, 2001, 227), la podríem englobar en la segona meitat del segle II aC, que juntament a la presència de material itàlic del mateix període, ens dona la pauta cronològica per aquesta afirmació.

EL MATERIAL CERÀMIC

Encara que l'anàlisi ceràmica serà realitzada més detalladament en l'estudi pertinent, no deixarem d'apuntar les característiques més importants del conjunt trobat. Els fragments ceràmics responen bàsicament a gran gerres d'emmagatzematge de tipus ibèric, amb escassos fragments pintats, alguns plats i un parell d'enòcoes. No han aparegut ceràmiques de vernís negre, però es detecta, en la darrera fase d'ocupació, la presència d'àmfores grecoitàliques i un morter d'aquesta mateixa procedència.

Com hem dit, els recipients d'emmagatzematge constitueixen les formes majoritàries aparegudes en relació a les estructures localitzades en la present campanya d'excavacions. Correspondrien bàsicament a les seves formes de tenalles i gerres, on la seva diferenciació radicaria per a una major capacitat de les primeres (uns 15 litres), mentre que les gerres oscil·larien volumètricament vers la seva meitat.

Ens trobem doncs davant de fragments que no permeten completar altres variants tipològiques, on

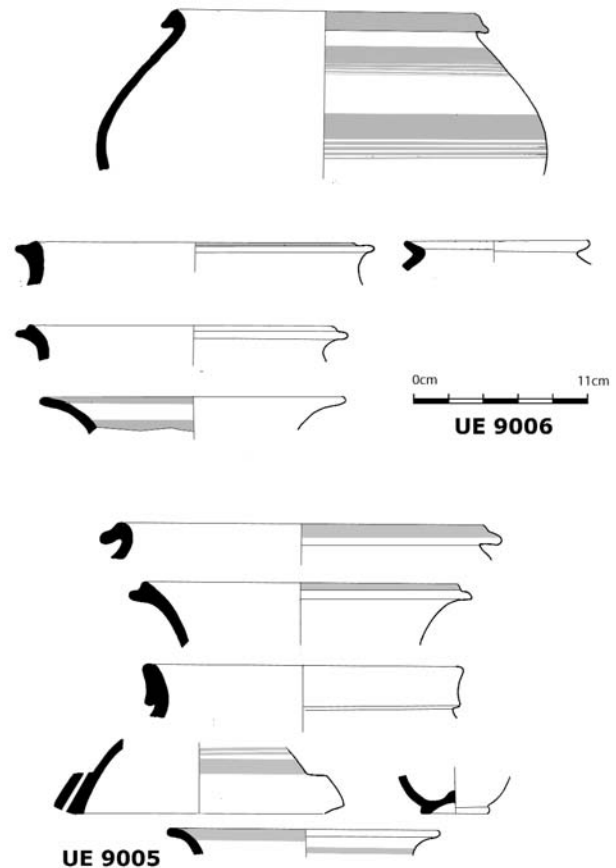

Figura 5. Ceràmiques dels estrats d'ocupació de les estructures A i B.

pel general responen a fragments de vores caracteritzades pels seus llavis més o menys motllurats ("cap d'ànec"), si bé també apareixen altres variants de tipus subtriangulars, exvasades i arrodonides.

Les nanses són abundants, responen majoritàriament a nanses cilíndriques dobles disposades horitzontalment; mentre que pel contrari les grans nanses monocilíndriques i les de cinta són pràcticament inexistentes.

La pintura queda poc representada, en primer lloc perquè la pròpia naturalesa del terreny impedeix la seva conservació. En general la pintura, de color rogenc queda reservada per a cobrir amb una franja la motllura del llavi.

En altres pocs casos on es pot identificar alguna decoració pintada, aquesta queda representada per la combinació de franges horitzontals i agrupacions de línies més fines; en altres apareixen sobre l'anterior combinació, les representacions de cercles concèntrics de traç estret. La conservació de les decoracions en aquests fragments es deu en bona part a una millor qualitat en la cocció de la

ceràmica, sent per tant relativament anòmala entre el fragments localitzats, on la majoria dels grans recipients són de textura grollera i les superfícies són poc acurades.

CONCLUSIONS PROVISIONALS

Les estructures arquitectòniques localitzades durant la present campanya d'excavacions responen a un nivell de vivenda elemental, sense que apareguen compartimentacions internes i en l'estat actual de les nostres investigacions les atribuïm a estructures habitacionals o d'emmagatzematge de la Torre del Prospinal, ja que comparteixen amb aquesta una similitud de les tècniques constructives amb utilització de grans blocs arrancats dels afloraments de la roca natural i a la vegada un mateix àmbit cronològic dintre del segle III aC, tot i tenir en compte que tractem uns resultats provisionals.

S'ha d'assenyalar també la possibilitat topogràfica per la qual ambdues estructures podrien formar part d'un possible recinte al voltant de la torre conservada: la pròpia situació de les estructures, delimitant un possible perímetre, i la continuació de l'unitat estratigràfica murària 9014 més enllà dels límits de l'excavació podrien apuntar aquesta hipòtesi. Aquesta possibilitat dona tota una altra orientació a les hipòtesis d'eixida d'aquesta investigació, donat que s'obre una altra línia interpretativa per a la relació entre els diferents assentaments de cronologia ibèrica de l'entorn. No es tracta tan sols, com s'ha vingut considerant en la bibliografia, d'un element de defensa aïllat, en relació a la fortificació del Castellar del Ragudo, si no que ens trobem en front d'una estructura territorial més complexa i que ara comencem a conèixer. En aquest sentit, i en vistes al tractament de tot el conjunt arqueològic ací estudiat, les propostes d'anàlisi han de passar sense dubte per una via que va de l'estudi com a unitat topogràfica (estructures i estratificació) a una contextualització, que ampliant l'escala ens doni una visió de conjunt de les complexes interrelacions amb el medi físic i amb altres assentaments de l'altiplà de Barracas. Sempre amb l'horitzó teòric que defineix a l'assentament com a un element més que forma part de l'ocupació d'un territori i que per tant, esta inserit en un procés històric concret (Buri-lo, 1991,37).

Sense ànim d'aprofundir podem afirmar que la comarca de l'Alt Palància ha vingut sent tradicionalment considerada per uns com el darrere país de l'antiga ciutat de Sagunt, per altres formant part de l'edetania, o bé s'arriba a considerar-la com a una unitat amb personalitat pròpia. Criteris tots ells sorgits com a resultat de les diferents interpretacions

que poden extreure's de les escadusseres informacions recollides a les fonts antigues, i que responen en definitiva a la vella manipulació d'utilitzar-les al servei de les diverses ideologies vigents.

La desigual investigació de l'època i territori que ens ocupa ens impedeix, pel moment, la valoració d'una visió de conjunt de la dinàmica històrica a l'Alt Palància i la transició als altiplans de les terres aragoneses. Per altra banda, a diferència d'altres zones geogràfiques, el món ibèric de l'Alt Palància es presenta caracteritzat per una manca important de ceràmiques d'importació, les quals en definitiva són els elements culturals que permeten reconèixer en principi una cronologia, i establir la relació amb altres elements considerats indígenes o produccions locals que en general disposen d'unes cronologies molt més laxes. Sobre la base d'aquesta manca les prospeccions arqueològiques portades a terme a la comarca de l'Alt Palància han proporcionat el coneixement de l'existència d'una important concentració poblacional en referència al període que tradicionalment es reconeix en arqueologia com a món ibèric. No obstant el seu grau de coneixença històrica resulta francament deficitària, ja que donada la manca d'excavacions arqueològiques no es disposa de suficients elements que permetin establir unes seqüències comparatives entre els diferents assentaments, i per tant en definitiva és difícil reconèixer tota l'evolució general d'aquest període, màxim quan teòricament s'estendria cronològicament des del segle VI aC al canvi d'era.

BIBLIOGRAFIA

- ARASA, F. (1992): *La romanización del Alto Palancia según la Epigrafía*. Segorbe.
- BURILLO, F. (1991): *Introducción a las fortificaciones de época ibérica en la margen derecha del valle medio del Ebro*. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificaciones. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III aC.), pp. 37-53 (Manresa 1990). Manresa.
- CARBONELL, M.J., BORJA, H.J., PÉREZ, J. (1990): *Inscripciones latinas del Alto Palancia*. Segorbe.
- CURA, M., FALOMIR, F. (1991): *Excavaciones arqueológicas a la Torre del Prospinal (Pina de Montalgrao, Alt Palància)*. *Campanyes del 1999-2000*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 21, pp. 481-482. Castelló de la Plana.

- DÍES, E. (1991): *Funcionalidad de las torres en las fortificaciones del Camp del Túria (Valencia): defensa, vigilancia y señales*. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III aC.), pp. 171-178 (Manresa 1990). Manresa.
- GIL-MASCARELL, M.(1975): *Sobre las cuevas ibéricas del País Valenciano. Materiales y problemas*. Papeles del Laboratorio de Arqueologia de la Universidad de Valencia, Saguntum 11, Valencia.
- GUSI, F., DÍAZ, M. A., OLIVER, A. (1991): *Modelos de fortificación ibérica en el norte del País Valenciano*. Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric ple (segles IV-III aC.), pp. 79-102. (Manresa,1990). Manresa.
- JÁRREGA, R. (1996): *El yacimiento romano de El Campillo (Altura). Nuevos datos para el estudio de la romanización del Alto Palancia (Castellón)*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 17, pp. 367-381. Castelló de la Plana.
- JÁRREGA, R. (1998): *El poblamiento romano en la comarca de El Alto Palancia (Castellón). Estado actual de nuestros conocimientos*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 19, pp. 349-369. Castelló de la Plana.
- JÁRREGA, R. (2000): *El Alto Palancia en época romana. Estudio de poblamiento*. Col·lecció Universitària. Diputació de Castelló.
- PALOMAR, V. (1995): *La Edad del Bronce en el Alto Palancia*. Segorbe.
- PALOMAR, V., OLIVER, A. (1986): *La Cueva Cerdaña (Pina de Montalgrao, Castellón)*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló,11; pp. 141-155, Castelló de pla Plana.
- VAQUERIZO, D., QUESADA, F., MURILLO, J.F. (2001): *Protohistoria y romanización en la subbética cordobesa. Una aproximación al desarrollo de la cultura ibérica en el sur de la actual*

provincia de Córdoba. Arqueología. Monografías. Junta de Andalucía.

VICENT, J., ARASA, F.: (1987): *Un nuevo epígrafe latino de Pina de Montalgrao*. Centro de Estudios del Alto Palancia, 13, pp. 23-24. Segorbe.

LÀMINA I

1. Vista del conjunt de la Torre del Prospinal.

2. Estructura B. Unitat estratigràfica 9008, abandonada de l'estructura; vista SE.

LÀMINA II

1. Interior estructura B. Unitat estratigràfica 9005, nivell de regularització de l'aflorament calcari.

2. Unitat murària 9014. Exterior de les estructures.

LÀMINA III

1.Estructures A i B; aquesta última en primer pla. Vista NE

2.Unitat muraria 9009. Vista NO.

LÀMINA IV

1. Estructura B. Procés d'excavació.

2. Sector oest. Exterior estructures, vista SO